

DİVANU LÛGATI'T-TÛRK'TEN TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINA DEVE İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE*

Yeter TORUN*

ÖZET

İnsan yaşamında bitki ve hayvanların önemli bir yeri vardır kuşkusuz. Her toplumun dilinde, yaşam biçimlerine, yaşadıkları coğrafyaya bağlı olarak bitki ve hayvanlarla ilgili sözler yer alır. Türkçenin söz varlığı içinde de bitki ve hayvan adları ve bunlarla ilgili sözler önemli bir yer tutar. Türklerin yaşam biçimlerine bağlı olarak Türkçenin söz varlığı içinde bitki adlarına göre, hayvan adlarının sayıca daha çok olduğu ifade edilir. Nitekim Türkçenin söz varlığı içinde ilk yazılı kaynaklardan itibaren başta *at* olmak üzere birçok hayvan adını ve bunlarla ilgili sözleri tespit etmek mümkündür. Türkçedeki hayvan adlarından biri de *devedir*. Bu çalışmada yalnızca deve ve deveyle ilgili söz varlığı üzerinde durulmuştur. Türk dilinin söz varlığı ile ilgili çalışmalarda da Türkçenin ilk ansiklopedik sözlüğü olma niteliğini taşıyan ve Türk dili için paha biçilemez bir eser değerinde olan Divanu Lûgati't-Türk, araştırmacılar için temel başvuru kaynaklarından birini oluşturur. Bu doğrultuda çalışmada Divanu Lûgati't-Türk'te yer alan deve ile ilgili söz varlığının görülmesi ve söz varlığından hareketle o dönem Türk toplumunun yaşamında bu hayvanın yerinin belirlenmesi; Divanu Lûgati't-Türk'teki veriler ışığında Türkiye Türkçesi ağızlarında bu hayvanla ilgili söz varlığının genel bir değerlendirmesinin yapılması amaçlanmıştır. Deveyle ilgili söz varlığının Türkiye Türkçesi ağızlarıyla karşılaştırılmasında ağırlıklı olarak Derleme Sözlüğü esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Divanu Lûgati't-Türk, Derleme Sözlüğü, deve, söz varlığı, Türkiye Türkçesi Ağızları

ONTO VOCABULARY WHICH ARE RELATED TO CAMEL FROM DIVANU LUGATI'T-TURK TO DIALECTS IN TURKISH

ABSTRACT

Plants and animals have an important place in life. In each society's language, there are many vocabularies which are about plants and animals depend on life style and habitat. Plant, animal names and words which are related to those names, have a place in vocabulary in Turkish. Depending on Turks' life style, animal names out number plant names by in vocabulary in Turkish. Hence it is possible to determine animal names and words related to these names as of the first written sources. Since the first written source in vocabulary in Turkish, it is possible to determine plenty of animal names and words related to those names, horse particularly. One of the animal names in Turkish is camel. In this study, only camel and vocabulary which are related to camel have been emphasized. In studies which are about vocabulary in Turkish, the first encyclopaedic dictionary and the most valuable piece of work, Divanu Lugati't-Turk is one of the basic source for researchers. Accordingly, it has been purposed to see vocabulary

* 20-22 Ekim 2011 tarihinde Prof. Dr. Mine Mengi adına düzenlenen Türkoloji Sempozyumu'nda sunulan bildirinin yeniden düzenlenmiş şeklidir.

* Yrd. Doç. Dr., Çukurova Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: ytorun@cu.edu.tr

which are related to camel in Divanu Lugati't-Türk and to place animal in Turkish society in vocabulary and to evaluate vocabulary in dialects in Turkish about this animal in the light of Divanu Lugati't-Türk. It has been based on Derleme Sözlüğü predominantly to compare vocabulary which are related to camel with dialects in Turkish.

Key Words: Divanu Lugati't-Türk, Derleme Sözlüğü, camel, vocabulary, dialects in Turkish

Söz varlığının içine, bir dildeki bütün sözler ve bu sözlerle oluşturulan her türlü anlatım kalıpları girer. Temel söz varlığının belirlenmesinde insan odak olarak alındığında, organ adları, fiiller, akrabalık adları, sayılar ve insanın oluşturduğu maddi ve manevi kültürün içine giren çeşitli kavramlar akla gelir. Maddi kültür çerçevesinde bilim dilinde *flora* ve *fauna* kavramları içinde insan yaşamında etkin olan bitki ve hayvan türleri ele alınmıştır. *Flora* insanın çevresinde yer alan, onun yaşamıyla ilgili bitkileri; *fauna* ise aynı çevrede bulunan ve insanların, bir bölümünden yararlandıkları, özellikle tarım ve hayvancılıkta insanlara yarar sağlayan hayvanları gösteren terimdir. İnsan yaşamında maddi ve manevi kültür değerlerine göre şekillenen söz varlığı, bir toplumun yaşam biçimine, yaşadığı coğrafyanın şartlarına göre farklılık gösterebilir. Örneğin bir deniz ülkesi ile bir çöl ülkesinin söz varlığı yaşam biçimlerinin gereği olarak farklılık gösterecektir (Aksan, 2004: 7; 9; 26).

Toplumların yaşam biçimleri, o toplumun söz varlığını belirleyen en önemli etken olarak kendini gösterir. Temelde göçebe bir yaşam biçiminden gelen Türk toplumunun söz varlığı da buna göre şekillenmiştir. Göçebe yaşam biçiminin gereklerine göre Türkçenin söz varlığı içinde hayvan ve bitki adları önemli bir yer tutar. Türkçenin söz varlığı içinde Türklerin yaşam biçimlerine koşut olarak hayvanlarla ilgili sözlerin, bitkilerle ilgili sözlere oranla sayıca daha önemli bir yer tuttuğu ifade edilir (Kaplan, 2009: 121). Buna göre Köktürkçenin söz varlığı içinde yer alan *adgır*, *at*, *bars*, *buka*, *it*, *kiyik*, *koyn*, *tabışgan*, *tay*, *yılki* sözleri göze çarpar (Aksan, 2004: 85). Türkçenin ilk ansiklopedik sözlüğü durumundaki Divanu Lûgati't-Türk'te de hayvanlarla ilgili söz varlığı önemli bir yere sahiptir. Divanu Lûgati't-Türk'te hayvan adlarıyla ilgili olarak yapılan bir çalışmada 650 civarında hayvan ve hayvanla ilgili kavramı gösteren sözün geçtiği ifade edilmektedir (İlhan-Şenel, 2008: 265).

Türklerin yaşam biçimlerine ilişkin olarak ilkin *at* sözcüğü akla gelir. *At* dışında, göçebe yaşam biçiminin bir gereği özellikle yük hayvanı olarak Türkçenin söz varlığı içinde ilk akla gelen hayvanlardan biri de *devedir*. *Deve* sözcüğü temelde bir çöl hayvanı olması bakımından Arap kültürünü çağrıştırmaktadır. Mehmet Kaplan, "*Arapçada devenin renk nüanslarını anlatan yüze yakın kelime varmış. Bunun sebebi, devenin Arapların hayatlarında önemli, hayatı bir yer tutmasıdır. Biz devenin rengi ile ilgili tek bir kelime biliriz: Devetüyü. Bu gösterir ki, biz deve ile haşır neşir olmamış bir milletiz.*" ifadelerini kullanır (Kaplan, 2009: 121). Bu ifadelerden Arapçanın söz varlığı içinde deveyle ilgili birçok söz olduğu sonucuna varmak mümkündür. Arapçanın söz varlığına ilişkin böyle bir çıkarım, Araplar için bu hayvanın önemini ortaya koymaktadır. Acaba Türklerin yaşamında deve nasıl bir yer tutmaktadır? Bu soruyu yanıtlamak için Türkçedeki deveyle ilgili söz varlığını görüp, buna göre bir değerlendirme yapmak gerekir. Bu amaçla çalışmada Türkçenin ilk ansiklopedik sözlüğü olma niteliği taşıyan ve Türk dili için paha biçilemez bir eser değerinde olan Divanu Lûgati't-Türk'teki *deve* ile ilgili söz varlığını tespit ederek, o dönem Türk toplumunun yaşamında bu hayvanın yerini görmek ve bu sözlerin Türkiye Türkçesi ağızlarına yansımalarını belirlemek hedeflenmiştir.

Deve (camelus) sözünün kökeni konusunda bu sözün Türkçeden mi Moğolcaya, Moğolcadan mı Türkçeye geçtiği yönünde farklı görüşler vardır. Kimi araştırmacılar sözün Moğolcadaki *temegen* sözüyle bağlantısını düşünerek Moğolcadan Türkçeye geçtiğini (Kaluzynski); kimi araştırmacılar ise eski çağlarda Türkçeden Moğolcaya geçtiğini (Clauson) belirtmektedirler (Eren, 1999: 110).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Divanu Lûgati't-Türk'te *deve* sözünün farklı fonetik biçimleriyle karşılaşılmaktadır. Kâşgarlı, eserinde Oğuzlar ve onlara yakın olanların bu sözü *devey*, Türklerin ise *tewey* biçiminde söylediklerini belirtmektedir (DLT I, 31). Divanu Lûgati't-Türk'te *tewey* ve *devey* biçimleri yanında sözün *deve*, *teve*, *tevey*, *tewi* gibi fonetik biçimlerine de rastlanmaktadır (DLT IV-Dizin, 165, 608, 609).

Divanu Lûgati't-Türk'teki *deve* ile ilgili söz varlığı isimler, fiiller, atasözleri ve ikilemeler / yansımalar biçiminde dört başlık altında değerlendirildi.

1. İsimler

atan: *İğdiş edilmiş deve* (DLT I, 75). Bu söz, *atanlığ* biçimiyle de DLT'te geçmektedir. “*atanlığ er: iğdiş edilmiş devesi olan kimse*” (DLT I, 148).

bogra: *Deve aygırı* (DLT I, 420). Bazı kaynaklarda her hayvanın erkeği için *bogra* / *bugra* sözü kullanılabileceği ifade edilmekle birlikte bu sözün daha çok erkek deve için kullanıldığı belirtilmektedir (Abik, 2009: 11).

Bugün bu söz *Buğra* biçiminde özel ad olarak kullanımını sürdürmektedir.

botuk / botu: *Boduk, deve yavrusu* (DLT III, 218). Cinsiyet kavramı açısından bakıldığında Kâşgarlı, bu sözde herhangi bir cinsiyet ifadesine yer vermemiştir. Semih Tezcan, Kutadgu Bilig indeksindeki *botu* sözcüğünün yalnız *oğul* anlamıyla erkeklere hitap için kullanıldığını belirtmiştir (Tezcan, 1981: 36). Genellikle hayvan yavrularını ifade eden sözler cinsiyet kavramı bildirmediği için burada da bir cinsiyet ayırımından söz etmek zor görünüyor.

DS'te bu sözün *boduk, bocuk, bodan, bodanak, bode, bodi, bodik, bodu, boduç, boduh, bortlak, bot, bota, botlak, botuk, bödü, bödük; potuk, paduk, poduh, poduk, portanak, pot, potak, potar, potik, potlak, potnak, potok, pötik, puduk, putuh, putuk* biçimleri yer almaktadır. Bu söze DS'te genel olarak *hayvan yavrusu (ayı, manda gibi)* anlamı verilmekle birlikte çoğunlukla *deve yavrusu* anlamıyla kullanıldığı görülmektedir (DS2, 721; DS9, 3474). Ayrıca DS'te bu sözden türemiş *botlamak / bodlamak, boduklamak, bordlamak, bortlamak, börtlemek; potlamak, portlamak* biçimlerinde yer alan fiil de (manda, deve) *doğurmak* anlamıyla kullanılmaktadır (DS 2, 718; DS9, 3474).

bulguna: *İlgün ağacına benzer, gevrek, kırmızı bir ağaçtır; develer yer; “malguna” dahi denir* (DLT I, 492). Doğrudan deveyle ilgili bir söz olmamakla birlikte develerin yediği bir bitki olduğu anlaşılmaktadır.

butlu: *Yavaşa, devenin burnuna geçirilen burunsalık* (DLT I, 430).

çalma: *Kerme, kemre. Koyun ağıllarında veya deve ahırlarında toplanıp kesilerek kışın yakmak için kurutulan kesek* (DLT I, 433). Bu söz de doğrudan deveyle ilgili değildir, ancak buradan diğer bazı hayvanlar gibi devenin de gübresinden yakacak olarak yararlanıldığı anlaşılmaktadır.

Çalma sözü DLT'te kullanılan anlamıyla DS'te yer almamıştır.

ıñan / iñen: *Dişi deve* (DLT I, 120).

DS'te bu söze veya fonetik olarak farklılaşmış biçimine rastlanmamıştır.

kars: *Deve tüyünden veya koyun tüyünden yapılan elbise* (DLT I, 248). Bu söz de doğrudan deveyle ilgili olmamakla beraber, tekstil sektöründe deve tüyünden de yararlanıldığını göstermektedir.

kekre: *Develerin yediği acı bir ot* (DLT I, 422; DLT IV- Dizin, 295).

Ölçünlü dilde daha çok buruk ve ekşi tatlar için kullanılan bu söze DS'te verilen anlamlardan biri *yaprakları acı olan bileşikgillerden bir çeşit yaban otudur* (DS 8, 2724).

kirkin: *Boğranın, devenin kızgın zamanıdır* (DLT I, 443).

Bu söz DS'te *girgin* biçiminde yer almaktadır (DS 6, 2083).

Turkish Studies

- kom:** *Deve havudu. Bu, devenin çulu alınarak içerisine saman doldurulur, devenin hörgücü kadar yükseltilir, sonra devenin üzerine konur; buna "tewey komu" denir* (DLT III, 136).
DS'te bu anlamıyla *kom* sözü yer almamıştır.
- küben:** *Deve havudunun altına konulan çul, gölüğe gerekli olan çul ve çula benzer şeyler. Oğuzca* (DLT I, 404).
DS'te *köpen* biçimiyle geçen sözcüğe verilen ilk anlam *deve çulu* şeklindedir (DS 8, 2960). DS dışında Mersin Ağzı Sözlüğü'nde sözcüğün *köpenne-*, *köpen çek-* biçimleri de yer almaktadır (Tor, 2004: 265). Ayrıca yerel bir kullanım olan "*Köşeği olmadan köpenini kayırma*" atasözünde de *köpen* sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir (Torun, 2004: 187).
- mayak:** *Deve gübresi. En ziyade burada kullanılır* (DLT III, 167).
- sarnıç:** *Deve derisinden yapılan su tulumu; ağaçtan oyulmuş kap* (DLT I, 454). Bu söz devenin derisinden de su taşıma aracı yapıldığını göstermektedir.
- teğirmek:** *Deve üzerine iki taraflı atılarak içerisine binilen sepetle sepete benzer nesne. Oğuzlar buna üğürmek derler* (DLT I, 506).
Bu söz DLT'te belirtilen anlamıyla DS'te yer almamıştır.
- titir:** *Dişi deve* (DLT I, 361).
DS'te bu anlamıyla *titir* sözüne veya fonetik olarak farklılaşmış biçimine rastlanmamıştır.
- torum:** *Torum, deve yavrusu. Dişisine "tişi torum" denir* (DLT I, 396). Bu sözün türemiş biçimi *torumluğ* şekli de yer almaktadır. "*torumluğ er:* torumu olan adam, iki yaşındaki deve yavrusuna sahip olan adam" (DLT I, 498).
DS'te *dorum*, *darum*, *doğrum*, *doğurum*, *dörüm*, *dorumcuk*, *dorun* biçimleriyle yer alan söz, *deve yavrusu*, *havut geçirilme çağına yaklaşmış deve yavrusu* anlamıyla yer almaktadır (DS 4, 12). *Dorum* sözü yerel bir kullanım olan "*Dombuldayan ben oldum, dorum sahibi sen oldun*" söyleminde de yer almaktadır (Torun, 2004: 187).
- yogdu:** *Devenin çenesi altındaki uzun tüyler* (DLT III, 30). Sözcüğün *yogru*, *yogruiy*, *cugdu* biçimleri de yer almaktadır (DLT IV-Dizin, 796).

2.Fiiller

Buradaki fiillerin kullanım alanı yalnızca deveyle sınırlı değildir. Fiillerin bir kısmı diğer hayvanlar için de ortaktır veya insanların deveyle olan ilgilerini (sahip olma gibi) ifade eden fiillerdir. Bu doğrultuda DLT'te tespit edilip ele alınan fiiller şunlardır:

- atanlan-:** *İğdiş deve sahibi olmak* (DLT IV-Dizin, 48).
"*er atanlandı:* Adam dişi deve sahibi oldu" (DLT I, 295).
DS'te bu fiile rastlanmamıştır.
- bakır-:** *Bağırma eylemi de deve için kullanılan fiillerden biridir.*
"*tewey bakırdı:* Deve bağırdı" (DLT III, 186).
- bogralan-:** *Pohurlanmak, pohurlaşmak* (DLT IV- Dizin, 100).
"*tewey bogralandı:* Deve pohurlandı, pohurlaştı" (DLT III, 200, 201).
- bozla- :** *Ses vermek, bağırma; bozlamak* (DLT IV- Dizin, 106). Bu fiilin *bozlat-* şeklinde ettirgen gövdeden oluşmuş biçimi de vardır (DLT IV- Dizin, 106).
"*titir bozladı:* Dişi deve bozladı, bağırdı". Bu fiilin başka hayvanlar için de kullanıldığı belirtilmektedir (DLT III, 291).
"*ol botumı bozlattı:* O, potuğu, deve torumunu böğürttü" (DLT II, 341).
DS'te *bozla-*, *bozula-* biçimiyle yer alan fiile verilen anlamlardan biri *deve acı acı bağırma* şeklindedir (DS 2, 752).
- çökür- :** *Çökermek, ihtirmek* (DLT IV- Dizin, 158).
"*ol tewey çökürdi:* O, deveyi çökürdi, ihırdı". Bir adama diz çöktürülse yine böyle denir (DLT II, 84). Bu fiilin *çöktür-* biçimi de vardır: "*ol anuğ tewesini çöktürdi:* O, onun devesini çökertti, çöktürdü" (DLT II, 181).

Turkish Studies

- DS'te *çöker-* biçiminde yer alan fiile verilen anlamlardan biri *deveyi çöktürmek* biçimindedir (DS 3, 1281).
- ıñran-**: *İnlemek* (DLT IV- Dizin, 217).
"ıñan ıñrandı: Dişi deve inledi" (DLT I, 289).
- kewşe-**: *Geviş getirmek* (DLT IV- Dizin, 308). *Kewşe-* fiilinin *kewşen-*, *kewşeş-*, *kewşet-* biçimleri de bulunmaktadır.
"tewi ot kewşedi: Deve ot ile geviş getirdi" (DLT III, 287)
"tewi kewşendi: Deve geviş getirdi, gevşendi" (DLT II, 252)
"tewey ot kewşeşdi: Deve otla geviş getirdi" (Develer birbirini görerek geviş getirdi) (DLT II, 351).
"ol tewisin kewşetti : O, devesine geviş getirtti" (DLT II, 338).
- tabanla-**: *-Deve- tepmek* (DLT IV-Dizin, 559).
"tevey tabanladı: Deveye ayağıyla vurdu" (DLT III, 342).
- tapraş- / taprı-**: *Sıçramak; sıçramak, hoplamak –yalnız deve için* (DLT IV-Dizin, 575).
"tewey kamuğ tapraşdı: Develer bütün sıçraştı" (DLT II, 217).
"tewi taprıdı: Deve sıçradı, hopladı" (DLT III, 277).
- tepret-**: *Tepretmek, teprendirmek; kimuldatmak; saldırmak; –yalnız develer için- sıçratmak* (DLT IV-Dizin, 602).
"er teweysin tepretti: Adam devesini sıçrattı" (DLT II, 229-230).
- térgeş-**: *Arka arkaya gelerek derleşmek* (DLT IV-Dizin, 604).
"tewey térgeşdi: Develer katarlaştı". Birbiri ardınca katarlaşarak derleşen her nesne için de böyle denir. Başkası da böyledir (DLT II, 206).
DS'te *tirke-*, *tirkile-*, *tirken-* biçiminde geçen fiile verilen anlamlardan biri *arka arkaya sıralanmak* şeklindedir (DS10, 3938).
- yağırilan-**: *Yağırılanmak; yağırı çoğalmak; yağırdan kaşınmak* (DLT IV-Dizin, 642).
"tewey yağırlandı: Deve yağırlandı, devenin yağırı çoğaldı". Başkası da böyledir. Yağırdan kaşınırsa yine böyle denir (DLT III, 113-114).
- yüdü-**: *Yüklemek* (DLT IV-Dizin, 820).
"ol teweyge yük yüdüdü: O, deveye yük yükledi" (DLT III, 67).
- yükle-**: *Yüklemek* (DLT IV-Dizin, 822).
"ol teweyge yük yükledi: O, deveye yük yükledi" (DLT III, 309).

3. Atasözleri

- atan yüki aş bolsa açka az körünür:** İğdiş edilmiş devenin yükü yemek olsa aç kimseye az görünür (İğdiş edilmiş devenin yükü yemek olsa aç kimseye –çok açtığı için- az görünür) (DLT I, 75).
- ikki bogra iğşür otra kökegün yançılır:** İki boğa çarpışır, arada gök sinek incinir. Bu sav, iki Beyin çarpışmasında, arada, zayıfların ezilmesi üzerine söylenir (DLT I, 187-188).
- ıñan ıñrasa botu bozlar:** Dişi deve inleyince boduk deve ses verir. Bu sav, hısımların birbirine olan yakınlıklarını anlatır (DLT I, 120).
- tewey bedük erse mayakı bedük ermes:** Deve büyük ise de pislği büyük olmaz. Bu sav, kendinde büyüklük gören kimse için söylenir. "Büyüklük, senin yanında kölesi bulunduğu adama yaraşır" demektir (DLT III, 167-168).
- tewey münüp koy ara yaşmas:** Deveye binip koyun arasında gizlenilmez (deveye binen kendini koyunlar arasında saklayamaz). Bu sav, her tarafa yayıldıktan sonra gizlenmek istenen iş için kullanılır (DLT III, 60).
- yılan kendü egrisin bilmes tewi boynın egrı tér:** Yılan kendi eğrisini bilmez, deve boynuna eğri der. Bu sav, kendinde olan bir şeyle başkasını kınayan kimse için söylenir (DLT I, 127).

tevi yük kötürse kamıç yeme kötürür: Deve yük götürse kaşığı da beraber götürür. Bu, arabın sözü gibidir (DLT II, 75).

tevi silkinse eşekke yük çıkar: Deve silkinse eşeğe yük çıkar. Bu sav, büyük bir şeyi almakla ve ufak şeyi bırakmakla emrolunan kişi için söylenir (DLT II, 246).

4. İkilemeler/ Yansımalar:

çok çok: Deveyi ihtirmek için kullanılan bir söz (DLT IV-Dizin, 158).

çur çur: Diğer hayvanların da sağılırken sütün çıkardığı ses için kullanılan bir yansıma söz olmakla birlikte, deve sağılırken de çıkan ses için bu ikilemenin kullanıldığı belirtilir (DLT I, 485; DLT IV- Dizin, 161).

Sonuç ve Değerlendirme

1. Burada ele alınan isimlerden bir kısmı yaş ve cinsiyetlerine göre develere verilen isimlerdir. Bunlar: *atan, bogra, botuk / botu, ıjan / ijen, titir, torum*dur.

DLT'teki deveye ilgili isimler cinsiyet kavramı açısından değerlendirildiğinde bazı isimlerin erkeklik, bazı isimlerin ise dişilik bildirdiği görülürken bazı isimlerde ise cinsiyet ayrımı olmadığı, genel tür adı olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda olduğu gibi *deve, botuk / botu ve torum* sözleri cinsiyet ayrımı bildirmezken, *ıjan / ijen* ve *titir* sözleri dişi deve için, *bogra* ise erkek deve için kullanılan sözlerdir. *Atan* sözündeki cinsiyet kavramı ise erkek devenin iğdiş edilmesinden dolayı erkek olarak belirtildi.

İsim	Cinsiyet bildirmeyenler	Erkek	Dişi
devey / tewey	+		
atan		+	
bogra		+	
botuk / botu	+		
ıjan / ijen			+
titir			+
torum	+		

Burada tespit edilen isimlerden bir kısmı devenin donatılmasıyla ilgili isimlerdir. Bunlar: *butlu, kom, küben, tegirmek / ügürmek* isimleridir. *Kirkin, yogdu / cugdu* isimleri de doğrudan deveye ilgili isimlerdir. *Bulguna* ve *kekre* isimleri ise develerin yediği bitkileri ifade eden; *çalma, kars* ve *sarnıç* ise deveden elde edilen ürünlerle ilgili isimlerdir.

2. İncelenen fiiller ise kullanım / etki alanlarına göre sınıflandırıldı. Buna göre:

Yalnızca deve için kullanılan fiiller: *bogralan-, tapraş-/ taprı-, tepret-* (sıçrat-anlamıyla),

Develer ve diğer hayvanlar için de ortak kullanım alanına sahip fiiller: *bakır-, bozla-, ıjran-, kewşe-, tergeş-, yagırlan-*,

İnsanla ilgili fiiller (sahiplik bildiren): *atanlan-*

İnsanın özne olarak yaptığı / yaptırdığı ve devenin nesne olarak yapılan eyleme maruz kaldığı fiiller: *yükle-, yüdür-, tepret-, tabanla-, çökür-*.

Turkish Studies

3. Atasözleri ve deyimler toplumların ortak hafızasını yansıtan ve yaşam biçiminin ipuçlarını ve değer verdiği kavramları yansıtan, soyut düşüncelerin somutlaştırılmasını sağlayan kısa ve etkili sözlerdir. Atasözlerinde kullanılan model sözler bu durumun bir göstergesidir. Genel olarak organ adları, hayvan adları atasözlerinde kullanılan model sözlerin başında yer alır. DLT'te yer alan 8 atasözünde model söz olarak deve ve deveyle ilgili sözlerin kullanılması bu hayvanın o dönem Türk toplumunun yaşamındaki önemini yansıtmaktadır.

4. Çok fazla öbek yapı olarak ikileme tespit edilemedi ama belirlenen *çok çok* ve *çur çur* ikilemeleri bile aslında hayvanlarla ilgili her türlü algılamının dile döküldüğünü göstermesi bakımından dikkate değer bir durumdur.

DLT'teki deveyle ilgili söz varlığı genel olarak değerlendirildiğinde, dönemin toplumsal yaşamında devenin taşımacılık işlevi yanında, sütünden, derisinden, tüyünden, tezeğinden yararlanılan bir hayvan olduğu anlaşılmaktadır.

DLT'teki deveyle ilgili söz varlığının Türkiye Türkçesi ağzlarına yansımalarına gelince, DLT'teki deveyle ilgili isimlerin bir kısmı Türkiye Türkçesi ağzlarında benzer veya farklı fonetik biçimleriyle yer almaktadır. Bu isimlerden *botuk / botu*, *kirkin*, *küben* ve *torum* sözlerinin Türkiye Türkçesi ağzlarındaki biçimleri aşağıdaki tabloda gösterildi:

Divanu Lûgati't-Türk'te	Türkiye Türkçesi Ağzlarında
botuk / botu	boduk, bocuk, bodan, bodanak, bode, bodi, bodik, bodu, boduç, boduh, bortlak, bot, bota, botlak, botuk, bödü, böduk; potuk, paduk, poduh, poduk, portanak, pot, potak, potar, potik, potlak, potnak, potok, pötik, puduk, putuh, putuk (isim) // botla-/bodla-, bodukla-, bordla-, bortla-, börtle-; potlamak, portlamak (fiil)
kirkin	girgin
küben	köpen; köpenne-, köpen çek- (fiil)
torum	dorum, darum, doğrum, doğurum, dörüm, dorumcuk, dorun

DLT'te tespit edilen doğrudan ya da dolaylı olarak deveyle ilgili olan fiillerin bir kısmı günümüz söz varlığı içinde yer almayan fiillerdir: *atanlan-*, *bogralan-* gibi. Kimi fiiller ise aynı zamanda standart Türkiye Türkçesinde de kullanılan fiillerdir: *bağır-*, *çöker-* / *çöktür-*, *gevşe-* / *gevşen-*, *yükle-* gibi. Kimi fiillerin ise kullanım alanı yalnızca ağzlarla sınırlıdır: *bozla-* / *bozula-*, *tirke-* / *tirkile-* / *tirken-* gibi.

Standart Türkiye Türkçesinin söz varlığına da deveyle ilgili sözler açısından kısaca değinmek gerekirse, içinde *deve* sözü bulunan atasözleri, deyimler, yer adlarıyla sıkça karşılaşılmaktadır.

Türkiye Türkçesinde içinde *deve* sözünün yer aldığı atasözü ve deyimlerden bazıları şunlardır: *Deveci ile konuşan (görüşen) kapısını büyük açar*; *deveden büyük fil var*; *deve deve yerine çöker*; *deveyi yardan uçuran bir tutam ottur*; *devede kulak*; *deveye hendek atlatmak*; *deveyi düze çıkarmak*; *deveyi havutuyla yutmak...* (Aksoy, 1993).

Yer adlarından özellikle köy adlarında *deve* sözünün sıkça geçtiği görülmektedir. Köy adı dışında ilçe adı olarak yalnızca Kayseri'ye bağlı *Develi* ilçesi bulunmaktadır. İçinde *deve* sözünün yer aldığı 43 köy adı belirlendi. Bunların da çoğunlukla belirtisiz isim tamlaması yapısı içinde yer aldığı görülmektedir. Bu köy adlarından bazıları şunlardır: *Deveboynu*, *Devebüük*, *Deveci*,

Turkish Studies

Devecik, Devecikargın, Devecikonağı, Devecipınarı, Deveciuşağı, Deveçatağı, Deveçayı, Devedağı, Devederesi, Devedurağı, Devehöyük, Devekayası, Devekorusu, Develi, Develik, Develiören, Devepınarı, Devetaşı... (<http://www.yerelnet.org.tr>).

Günümüz yaşam koşullarında artık geleneksel anlamda bir göçebe yaşam biçimi yoktur, dolayısıyla bu hayvanların göçebe yaşamdaki yük taşıma işlevi ortadan kalkmıştır. Günümüzde bazı yörelerde deve güreşlerinin yapıldığı veya turistik amaçlarla bu hayvandan yararlanıldığı görülmektedir.

Sonuçta deveyle ilgili söz varlığının akışı Divanu Lûgati't-Türk'ten günümüz Türkçesine kadar izlendiğinde, yaşam biçiminin değişmiş olmasına rağmen Türkçenin söz varlığının, Türk toplumunun yaşam biçiminin izlerini barındırmaya devam ettiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ABİK, A. Deniz (2009), "Kutadgu Bilig'de Hayvan Adları", *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Volume 33 / 1, Publishhed at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University.
- AKSAN, Doğan (2004), *Türkçenin Söz varlığı*, Engin Yayınevi, Ankara.
- AKSOY, Ömer Asım (1993), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I, II*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- DLT: *Divanu Lûgat-it-Türk I-IV* (1998), Çev.: Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları: 521-524, 4. Baskı, Ankara.
- DS: *Derleme Sözlüğü 1-12* (1993), Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı: 211, Ankara.
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- İLHAN, Nadir; Mustafa Şenel (2008), "Divanu Lûgati't-Türk'e Göre Av, Avcılık ve Hayvancılıkla İlgili kelimeler ve Kavram Alanları", *Turkish Studies* Volume 3/1 Winter 2008.
- KAPLAN, Mehmet (2009), *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- TEZCAN, Semih (1981), "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", *Bellekten*, C. XLV / 2, S: 178, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- TOR, Gülseren (2004), *Mersin Ağzı Sözlüğü*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 38, İstanbul.
- TORUN, Yeter (2004), "Dokuztekne Köyü'nden Derlenen Atasözleri ve Deyimler Üzerine bir İnceleme", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 13, S: 1, Adana.
- İnternet Kaynakları:
<http://www.yerelnet-org.tr>